

ÇALDIRAN MUHAREBESİ, İran Azerbaycanı 'nda, Mâkû 'nun cenubunda ve bu şehir ile Hoy ve Çors şehirleri arasında, büyük bir o v a n ı n ve bir de doğu Anadolu 'da Van vilâyeti dâhilinde, Muradiye (Bargiri) kazasında, merkezi Bayezid-Ağa mevkiinde olan bir nahiyenin adıdır. Keza bugün Hakkâri vilâyetinin Başkale kazasında Çaldıran adında bir köy ile Kağızman 'm cenup batısında yine Çaldıran denilen mevkiler bulunmaktadır. Bu mevkilerin adlarını sonradan aldığı kabul olunabilir. İran Azerbaycanı 'ndaki Çaldıran XVIII. asır başlarında bile bir nahiyeye itibar olunarak, Çors 'a tâbi bulunmakta ve idaresi ekseriya Tebriz tarafına memur seraskerlere havale edilmekte idi (krş. Başvekâlet arşivi, Cevdet, dâhiliye, nr. 1427, 1136 = 1724 tarihli vesika). Kâtib Çelebî, Çaldıran sahrasını, garban „ülke-i Abaka" (bugünkü Abağa düzü) ile sarıkan Süleyman-Saray ve daha sonra, Hoy 'a yakın bir nahiyeye olarak zikrettiği SekmanÂbâd mevkileri arasında gösterirken, buraları Osmanlıların, kurt aşiretlerinden Dünbülî veya Dünbül-Yahya aşiretine verdiğini kayıt ve sonradan, yine Osmanlılar tarafından, bunlardan bâzılarına, Çaldıran nahiyesinin sancak olarak gösterildiğini ilâve eder. Aynı Çaldıran nahiyesini, XIX. asırda, Mâkû 'ya tâbi Bebecik mevkii olarak görüyoruz (krş. Kâtib Çelebî, *Cihannümâ*, İstanbul, 1145, s. 417 v. d. ; Mehmed Hurşid (Abdülmecid devrinde Derviş Paşa tefiş heyetinde), *Seyahatnâme-i hudûd*, s- 320 328).

Muhtelif türk kaynaklarında Çaldıran, Çel-diren ve Çeldüren şeklinde de yazılan bu isim, bâzı garp eserlerinde, Tschalder, Evliya Çelebî (X, 102) ' de Çıldır olarak, görülmekte ve diğ er bâzılarında da Zalderan, Calderan ve Kaldıran şekillerinde yazılı bulunmaktadır (krş. Chal-condyle, *Continuation de L'Histoire des Turcs*,

II, 282 v. dd. ve J. V. Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi*, türk. trc, IV, 303). Çaldıran sahrası, Osmanlı padişahı Selim I. ile Safevî hükümdarı Şah İsmail arasında, 23 ağustos 1514 (2 recep 920, çarşamba) ' te vuku bulan kat' îneticeli büyük bir meydan muharebesine sahne olmak ile, meşhur olmuştur. Bu isim Os-manlı-İran münâsebetlerinde hemen-hemen bir dönüm noktası teşkil eden bu muharebeyi ve bu meydan muharebesi ile nihayet bulan seferi hatırlatmaktadır (seferin sebep ve cereyanı için bk. mad. SELİM I.).

Osmanlı ordusu Üç-Kilise ve Bâzîrgân- Suyu (Diyadin ile Bayezid arasında) konaklarından sonra 27 cemâziyelâhırda (19 ağustos) Dana-Sazı mevkiinden geçerken, kûsûf vâki oldu ve müneccimler bu hâdiseyi, iranlıların senbolünün güneş olması sebebiyle, fâl-i hayr addettiler. Ertesi günü Ağrı dağı karşısında Kara-Köy (Bayezid ' in 12 km. kadar cenûb-i garbisindeki Kara-Kend) konağında Bayezid kalesi halkı gelerek, padişaha itaatlerini bildirdi. 21 ağustosta ordu Ovacık sahrasında konaklayacak iken, düşmanın Çaldıran ' da bulunduğu haber alındı ve o tarafa teveccüh edildi. Selim I. 1 recep (22 ağustos) salı günü akşamı Şah İsmail ordusunun şark taraflarını işgal ettiği Çaldıran ovasının şimâl-i garbisindeki tepelerde ordusunu yerleştirdi. Dîvanda askere 24 saat istirahat verip-vermemek

meselesi müzâkere edildiği vakit, bütün vezirlerin hilâfına,
Rumeli defterdarı Pîrî Çelebî (Celâl-zâde Mustafa Çelebî, *Selîmnâme*, Topkapı, Revan köşkü, nr. 1274, var. 105 v. d.), akıncıların büyük bir kısmının şî'î bulunması ve verilecek istirahat müddeti içinde düşmanla anlaşmaları ihtimâlini ileri sürerek, ertesi günü erkenden muharebeye başlanması fikrinde bulundu ve bu mütalâası ile padişahın takdirini kazandı. 23 ağustos sabahleyin Selim I. harp nizamını aldıktan sonra, düşmana hücum etmek üzere, orduyu bulunduğu tepelerden oyaya indirdi.

Selim I. orduya mûtaad nizamı verdi: Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa kumandasında Anadolu ve Zeynel Paşa ' mu Karaman kuvvetleri – sağ cemahta ve Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa kumandasında Rumeli askeri – sol cemahta idi. Padişah sipah, silâhdar, ulûfeci ve guraba bölükleri ile, yanında sadrâzam Hersek-zâde Ahmed, vezir Dukakin-zâde Ahmed ve vezir Mustafa Paşa ' lar ve kazaskerler bulunduğu hâlde, yeniçerilerin arkasında merkezde durdu. Yeniçerilerin önünde arabalar ile develer bir siper hâlinde bulunuyor; iki cemahtın nihâyetinde biri 10.000 ve diğeri 8.000 olan Anadolu ve Rumeli azapları arkalarındaki birbirine zincir ile raptedilmiş, 500 topu (darbzen arabası) gizli^{33°}

ÇALDIRAN MUHAREBESİ.

yordu. Pişdar Dulkadırlı türkmen süvarileri ile, Şahsüvar-zâde Ali Bey ve dümdar da Şâdî Paşa idi (*Tâc al-tavârih*, II, 263). Padişah topçulara, ancak, azaplar sağa sola açıldıktan sonra âteş etmek emrini vermişti. 100.000 kişiyi bulan Osmanlı ordusunun büyük bir kısmını süvari kuvvetleri teşkil ediyorsa da,

bilhassa Rumeli askerinin atları çok yorgun idi. Buna mukabil, Şah ismail ' in süvari kuvveti sayıca müsâvî olduğu gibi (bâzı iran tarihlerine göre, 80.000), atları hiç yorulmamış vaziyette bulunuyordu. Piyadesi ve bilhassa topçusu hiç yoktu. Osmanlı ordusunun muharebe nizamı hakkında kâfi derecede malûmat sahibi olduktan sonra, şah, askerini ikiye ayırarak, Anadolu kuvvetleri karşısındaki sol cenahını çok güvendiği ve harpçi bir kumandan olan Ustaçlı-(Ustacalu ; îbn Kemâl, *Selîmnâme*, Topkapı, Revan köşkü kütüp. , nr. 1277 m. , var. 15) oğlu Mehmed Han kumandasına verdi (îbn Kemal, var. 14 ' e göre, Ustaçlı-oğlu ' nun kardeşi Kara Han da 15.000 kişi ile bu cenahta beraber döğüşmüştür). Kendisi 20.000 kişilik bir kuvvetle Rumeli askeri karşısında sağ cenaha kumanda etti. Kumandanları arasında Bagdad, Horasan, Hemedan, Mugan, Damgan valileri ve Irak-ı Acem serdarı bulunduğu gibi, şarîf alşadr ve vakil a!-saltana olup, Necm-i Sâînî denmekle meşhur Nimetullah-oğlu Mîr Abdülbâkî, kazasker Seyid Haydar ve Meşhed Ali nakib al-aşrâfı Muhammed Kamuna gibi, şöhretli ulema da vardı. Şah ismail sol cenah kumandanı ile aynı zamanda yapacağı şiddetli bir hücumla azapları yarmak ve onları saflarını açmağa mecbur ettikten sonra, yanlardan sarkarak, yeniçerileri arkadan çevirmek istiyordu. Filhakika kuşluk vaktinde kendi tarafından 40.000 kadar süvari ile, Rumeli kuvvetleri üzerine hücumla kalkınca, ilk hamlede muvaffak oldu. Kemâl Paşa-zâde ' nin de kaydettiği gibi, Rumeli askerinin, uzun mesafe kat' ederek, yorgun ve zırhsız olmaları sebebi ile, cepheleri bozuldu. Bir çok sancakları devrilerek, başta Hasan Paşa olmak üzere,

bâzı kumandanları şehit oldu. Bu cephede harp evvelâ şöyle olmuştu : Malkoç-oğlu Ali Bey, kardeşi Tur Ali Bey ile, Rumeli alayının ucunda duruyor ve müsait bir anda meydana çıkarak, düşmanı gafil avlamak istiyorlardı. Fakat, Şah İsmail, belki onların bu maksadını sezerek, daha evvel üzerlerine yürüdü ve şehit edinceye kadar bunlar ile çarpıştı. Bundan sonra, meydana atılan Hasan Paşa da aynı âkibete uğrayınca, vaziyet ciddî bir hâl aldı. Buna mukabil, diğer cenahta Ustaclu-oğlu aynı muvaffakiyeti gösterememişti. Sinan Paşa askerini, saflarını muhafaza ederek, intizamla ve sür'atle toplara doğru çekilmesini te'min etti ve bunlar aradan çıkınca, Ustaclu-oğlu kuvvetleri bu topların âteşine mâruz bir duruma düştü. Osmanlı sağ cenahında mevziye giren topların hepsinin birden âteşi vaziyeti derhâl Osmanlılar lehine çevirdi. Bu suretle, büyük bir şaşkınlığa uğrayan Ustaclu-oğlu'nun da, cesur bir sipahinin eli ile, öldürüldüğü iranlılar arasında anlaşılınca, düşman sol cenahının bozgunluğu bir hezimete inkılâp etti. Bir kısmı kaçarak, şahın alayına katıldı. Bu esnada osmanlı sol cenahının bozulduğunu, artçı kuvvetlere doğru perişan bir hâlde kaçtığını gören ve ümerâdan Karaçin-oğlu Ahmed Bey vasıtası ile, Hasan Paşa'nın evvelâ mecruh, sonra şehit olduğuna da vâkıf olan padişah, hemen tedbir aldı ve „yeniçeri askerinin tüfek-endâz serbazlardan bir koşun asker Rumeli leşkerine imdat etmesini” emretti (İbn Kemâl, var. 16). Filhakika, yeniçerinin kesif âteşi az zamanda te'sirini gösterdi. Onlar, yeniçerinin arkasını çevirmek isterken, önündeki ağırlıklardan mürekkep mânilere çarptılar. Bunların arasında yol bulmağa

çalışırken, şiddetli bir âteş ve ok yağmuruna mâruz kalmaları da bozulmalarını intaç etti ve İran ordusunda umumî bir çözüme baş gösterdi. Padişahın bulunduğu yerde sabit ve orduya hâkim kalmasına mukabil, Şah İsmail, vaziyeti düzeltmek ve askerinin bozulan maneviyatını iade etmek için, her tarafa koşuyor, fakat her şeye rağmen, ordusunun gittikçe eridiğini görüyordu. Bir kaç defa at değiştirdi. Bir aralık atından yuvarlandığı esnada, bir osmanlı süvarisi şahın üzerine yürüdü ise de, yakınlarından olup, teçhizatı ve geyinişi itibariyle, kendisine benzeyen, Mirzâ Sultan Ali 'nin, metbuunu kurtarmak için, şah benim diyerek, esareti göze alması (*Tâc ai-tavârih*, II, 270), sonradan AtÇeken lâkabına alan Hızır isminde birisinin de, atını vererek, kendini feda etmesi sayesinde, kurtuldu; faâcat akşama doğru, artık hiç bir zafer ümidi kalmadığını gören şah, karanlıktan istifâde ederek, büyük bir sür' atle Tebriz ' e doğru kaçtı ve kendisini orada da emin hissedemeyerek, Sultaniye ' ye gitti (îbn Kemâl, var. 16). Selim I. geç vakte kadar yerinde kaldı ve her tarafta cereyan eden düşman bakiyesinin takip ve imhası hareketlerini idare etti. Şahın kaçtığını gören bir kısım asker de kaçmıştı. Fakat büyük kısım, ya esir veya maktuldü (Sa-fevîlerin verdikleri büyük zayıttan dolayı bundan sonra Çaldıram ' a, Osmanlılarca, „Sûfîkiran“ adı verildiği hakkında bk. Alî, *Kunh al-ah-bâr*; Lûtfi Paşa ve Solak-zade). Mamafih iki tarafın da zayıatı ağırdı. İranlılardan 14 han, Osmanlılardan 10 sancak beyi ve beylerbeyi

ÇALDIRAN MUHAREBESİ – ÇANAKKALE.

harp meydanında kalmıştı. Ölenler arasında iranlılardan, İbn Kemâl ' in naklettiğine göre, şunlar vardı: MİR Abdülbâkî, kazasker Seyid Haydar, Bagdad hâkimi ve Şah İsmail ' in kayınpederi Hulefâ Bey, Horasan hâkimi Lala Bey, Hemedan hâkimi Tekelü Yegân Bey, Damgan hâkimi Sultan Ali Bey v. b. ile Osmanlılardan da Rumeli beylerbeyinden başka, Rumeli beylerinden Mora beyi Hasan Ađa, Sofya sancağı beyi Malkoç-ođlu Ali Bey ve kardeşi Silistire beyi Tur Ali Bey v. b. Diđer taraftan dūřman ordugâhı ve hazineleri, şahın ve ümerânın zevcelerini teşkil eden kadınlar Osmanlıların eline geçti. İbn Kemâl (var. 16) ' in ifâdesi ile, „ ordusu kurulu kaldı ve bohçalarda rengin kubaları dūrülü kaldı, leşker gâret-i sim-ü zer ile gönlü gözü doydı ve doldu, her birisi gereği gibi doyum oldu“. Esir edilen kadınlardan biri Bagdad valisi Hulefâ Bey ' in kızı ve Şah ismail ' in zevcesi Taclu Hanım idi. Vidin sancağı beyi Mesih Bey ' in adamlarının (İbn Kemâl, var. 17) tutup, padişaha getirdiği bu kadın padişahın emri ve „ashâb-ı müt' ada nikâh olmadığına“ (Alî, *ayn. esr.*) hükmeden ulemânın tensibi ile kazasker Cafer Çelebî ' ye tezvic edildi (Taçlı Hanım ' in „ümerâdan Mesih Pařa-zâde ' nin“ misafiri olduktan sonra tatlı dili ve verdiği mücevherat sayesinde kurtularak, Hoy ' a ve oradan Tebriz ' e gittiği, Cafer Çelebî ' ye tezvic edilen kadının Şah İsmail ' in diğer bir zevcesi olduğu hakkındaki rivayet için bk. Sâdeddin ve Âlî *ayn. esr.*). Savař bittikten sonra, dūřman ordusunun bulunduğu yerde, padişah için, muazzam bir otađ kuruldu. Ertesi günü padişah muharebe sahasını gezdi, vüzerâ ve ümerânın tebriklerini kabul ile, şehidlerin cenazelerini defnettirdi. Bu sırada kurulan divana, muharebeden

sonra firârî düşmanı takibe giden Şehsüvar-zâde Ali Bey ' in tutup getirdiği bir kaç bin kişi arz-edildi.

Diğer

taraftan askere de esir saklamalarını yasak ve her kesin tuttuğu esiri divana getirmesi emredilmişti. Esirlerden yalnız birisine, Kadı-zâde Erdebilî Mevlânâ Emrî ' ye, İdris Bitlisî : - „Şâkirdim ve oğlumdur” - diye şefaatt etti ve kendisine, on sekizinci esir olduğu için, 18

akçe

ulufe tâyin edildi (İbn Kemâl, *gösf.yer.*). Bundan sonra savaşta yoldaşlık eden vezirlere terakkîler emredilerek, süvari, piyade ve bütün kapı halkına, timar erbabına ihsanlar dağıtıldı. Sinan Paşa Rumeli, Zeynel Paşa Anadolu beylerbeyliğine ve Ferhad Bey Karaman ' a tâyin edildi. Şehzade Süleyman ' a, Mısır sultanına, İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına, serhad beylerinden Mora, Bosna, Semendere ve Hersek sancak beylerine Eflâk ve Bogdan beylerine, Kırım hanına, Venedik

ve Sakız beylerine, Leh, Çek, Macar kıralları ile Rodos şövalye tarikatı reisine ulaklar ile fetihname gönderildi (Celâl-zâde, *ayn.esr.*, var. 110). Çaldıran sahrasında iki gün dîvan kurularak, diğer daha bâzı :şler görüldükten sonra, ordu Tebriz ' e hareketle 6 eylülde (16 recep) Azerbaycan baş şehrine girdi (bk. mad. SELİM I.).

Bir imha muharebesi vasfı taşıyan ve yalnız bir günde neticesini alan bu meydan harbinden sonra, osmanlı ordusu hiç bir mukavemete rastlamadan, Tebriz ' e girmiş ve bu suretle devletin şark hudutlarında o zamana kadar büyük bir tehdit ve tehlike kaynağı teşkil eden Şah ismail ' in kudretine büyük bir darbe

indirilmişti. Diğer taraftan doğu Anadolu ' nun ve o zaman Kürdistan tesmiye edilen cenup doğu Anadolu ' nun Osmanlı devletine kat ' î ilhakı da bu meydan harbi neticesinde sağlana bilmiştir. Bundan sonra 20 sene kadar Osmanlı-İran münâsebetlerinin, bir harbe lüzum gös termeyecek derecede, sakin ve normal geç mesi yine bu harbin neticelerinden biridir. Çaldıran ovası, daha sonraki İran harplerinde de bâzı çarpışmalara sahne olduğu gibi, Azer baycan harekâtında ekseriya Van beylerbeyi nin serdara telâki ettiği bir yerdî (bk. mad. CİĞ ALA-ZADE |. (M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)